Antonius van der Steen
Een Nederweerter pastoor in roerige tijden

door P.M.E.F. Adriaens

Een aantal Nederweertenaren woont in de Pastoor van der Steenstraat zonder waarschijnlijk te weten, wie deze naamgever was. Een aanduiding hiervoor geeft het archief van de St. Lambertusparochie, waar de volgende Latijnse tekst wordt weergegeven (in vertaling)[1]:

'In 1597 overleed de Eerwaarde Heer Antonius a Lapide, deken en pastoor te Nederweert. Over deze voortreffelijke man hebben oudere inwoners van Nederweert, die hem veertig jaar geleden hadden gekend en meegemaakt, aan zijn neef en schrijver[2] dezes in het jaar 1619 medegedeeld, dat toen de gravin van Horn[3], de echtgenote van Philips, graaf van Horn, die op bevel van de hertog van Alva in 1568 werd onthoofd, zoals wij hierboven hebben vermeld, op een Tweede Paasdag met haar koets naar Nederweert was gereden vergezeld door een aantal militairen van het kasteel en een ketterse voorganger[4] en dat ze samen met de gewapende mannen en die voorganger midden onder de Mis de kerk binnendrong, terwijl genoemde pastoor bezig was het Evangelie te zingen. Zij beval voornoemde pseudo-voorganger, bekleed met een scapulier, de preekstoel te beklimmen en te gaan preken. Intussen hielden de soldaten de kerkdeuren dicht, zodat het volk er niet meer uit kon. De pastoor zelf en de aanwezige boeren moesten, hoewel ze zich er gruwelijk aan ergerden, deze gewelddadige en volkomen absurde handelwijze van hun tijdelijke gebiedster voorzichtigheidshalve wel over zich heen laten komen en lijdzaam dulden om te voorkomen dat er door hun verzet een bloedbad zou worden aangericht. De goddeloze voorganger, gedreven door een duivelse geest, begon toen zijn door het helse vuur brandende tong te roeren en als volgt te spreken: "Vrienden en toehoorders, tot nu toe hebben priesters en monniken u met hun valse en bijgelovige leerstellingen misleid, maar ik kom u 't hele zuivere en ware woord Gods verkondigen" enz.
De boeren hoorden deze valse belastering van priesters en kloosterlingen en de afschuwelijke belediging van Gods woord nog even aan, maar toen werden ze - hevig geschokt en tot in het diepst van hun hart getroffen - hoogst verontwaardigd en onder drang van de goddelijke Geest begonnen ze te schreeuwen en bitter te huilen, waarna ze luidkeels het voor alle vrome katholieken in de Paastijd gebruikelijke lied aanhieven dat als volgt luidt: "Christus is opgestangen, hij is den Joden ontgangen, dus willen wij allegaar vrolijck sijn, Christus zal onser aller trooster sijn. Kyrie Elys".
Zij veranderden deze tekst echter en zongen: "Christus is opgestangen, den duivel op den stoel gegangen, dus moeten wij allegaar droevigh sijn, Christus wilt onser aller trooster sijn. Kyrie Elys".
De brave boeren verstoorden aldus, gesterkt en gelaafd door de H. Paascommunie, de vermelde prediking door geween en verhinderden de goddeloze predikant om het venijn van zijn valse leer verder uit te zaaien en dwongen hem zodoende aan zijn toespraak een einde te maken.
Toen de gravin dit bemerkte, besteeg ze haar koets en haastte ze zich met de militairen en de voorganger naar Meyel, alwaar ze rond het middaguur arriveerde, voordat het volk uit de kerk naar huis had kunnen gaan. Daar liet ze haar pseudo-voorganger ongestoord preken.
Iets gelijkaardigs probeerde ze ook in andere nabuurdorpen, met name ook in Bocholt. Maar daar werd ze op een opvallende wijze verjaagd, doordat een toegewijde plaatselijke notabele, die zag dat een onbevoegde de preekstoel besteeg, zijn heer pastoor

naar de preekstoel bracht en de ketterse voorganger wegsleurde met de vraag: "Waar is jouw officiële volmacht?" Vervolgens zei hij tegen de pastoor: "Ga maar naar boven, want het is uw preekstoel" enz. Daarop waagden de militairen die met de prediker waren meegekomen, het niet zich te verzetten tegen de door de geloofsijver en door God aangewakkerde volkswoede met de kans op een rel, maar trokken ze zich grommend en boos terug.
Dat heb ik in mijn jeugd horen vertellen door een tante[5] van vaderszijde, die erbij was toen haar vader[6] dit incident veroorzaakte.
Van voornoemde heer Antonius a Lapide, pastoor in Nederweert, moet ook nog vermeld worden dat hij na de aftocht van de gravin en haar militairen tegen het getroffen en erg terneergeslagen volk zei: "Weest goedsmoeds en kom hier na de middag terug; dan zal ik het gehoorde weerleggen en u met Gods hulp troosten en sterken in de traditionele en orthodoxe katholieke leer" enz.
Omdat de gravin en haar militairen het de pastoor zwaar aanrekenden dat het volk onder de preek van de voorganger was gaan zingen, kregen ze zo'n hekel aan hem dat de goede pastoor daarna nooit meer de stad Weert durfde binnengaan, tenzij beschermd en omringd door een lijfwacht[7] van gewapende boeren, totdat deze kwestie door het ingrijpen van de hertog van Alva werd afgedaan.

Zo is het.
F.M. Nickey, gardiaan.
Dit heb ik getrouwelijk getrokken uit het origineel *M.J. Beijs*

Antonius van der Steen, beter bekend onder zijn alias 'a Lapide' of onder de typische seminarie- aanduiding 'Peltanus', stamt uit de buurt van Overpelt, dat indertijd samen met Neerpelt kortweg Pelt of Peelt werd genoemd.
Is de benaming Peltanus eerder een wat oubollig latinisme, het even Latijnse 'a Lapide'[8] is van geheel andere oorsprong.
Deze Anthonis Cornelii a Lapide was de oudste zoon van Cornelis Cornelii, alias a Lapide, van Cauwelille (± 1490-1556), een voor die tijd welvarend, invloedrijk en aanzienlijk personage.
Hij bewoonde waarschijnlijk het landgoed Nelishof aan de Winterdijk in Kaulille. Zijn echtgenote Catharijne stamde uit de familie van der Steene of a Lapide in Overpelt. Hun kinderen, maar ook Cornelis zelf, gebruikten bij voorkeur de naam van de familie van moederskant en dan liefst in de Latijnse versie. Niet alleen gaf dat wat meer standing, de Van der Steens waren zo mogelijk ook nog 'voornamer' en in ieder geval bekender dan de Cornelii.
Onze pastoor was dus eigenlijk geen echte Van der Steen of a Lapide en strikt genomen ook geen Peltanus, maar een Cornelii.
Geboren rond 1522 studeerde hij aan de universiteit van Leuven met opvallend goed resultaat theologie, behaalde er zijn titel en werd daarna (rond 1556) priester gewijd. In 1566 werd hij benoemd tot pastoor van Nederweert en drie jaar later werd hij door zijn collegae op een synode te Roermond tot landdeken van Weert gekozen.
In het Liber Recommendationis Conventus Werthensis OFM wordt (in vertaling) vermeld[9]: *"Op 31-8-1579 ontsliep in Christus de hoogeerwaarde en weledelgeboren heer drs. Antonius a Lapide, pastoor van Nederweert, die ons klooster bij testament met een aanzienlijk legaat vereerde. Moge zijn ziel verstroosting ervaren."*

In een genealogische beschrijving van de familie a Lapide in "Limburg" 11/12 (1967) vermelden de auteurs op pag. 250: *"Hij zou bij testament studiebeurzen hebben gesticht, doch van een noch ander is er een spoor te bekennen".*

Hoe lang of ver men hiernaar gezocht heeft, blijft onbekend, maar de archieven van de St. Lambertusparochie geven het volgende beeld.
Bij zijn testament van 8 maart 1574 stichtte de pastoor vier studiebeurzen, twee kleine van elk 12 gulden Brabants en twee grote van 50 gulden Brabants per jaar.
Als basis voor deze beurzen dienden een rente van 76 gulden, te betalen door de gemeente Leende, en een van 42 gulden ten laste van de gemeente Hamont. Omdat er zodoende een jaarlijks tekort van 6 gulden ontstond, moesten de toekomstige beheerders aanvulling zien te vinden uit de inkomsten uit zijn nalatenschap.

De kleine beurzen waren bedoeld voor kinderen van circa twaalf jaar uit onvermogende gezinnen, bij voorkeur van zijn verwanten of afkomstig uit Nederweert, Overpelt of Kaulille. De kinderen moesten veel vlijt betonen. Bij afwezigheid van één maand - behoudens in geval van ziekte - werd die tijd op de beurs gekort. Bleven ze langer dan drie maanden weg, dan verviel de beurs.
Was de beurs vacant, dan moest de ontvanger de pastoors van Overpelt en Nederweert waarschuwen, die dan vanaf de kansel de beurs konden aanbieden. Voor deze service moesten de nieuwe bursalen dan aan de pastoor een vergoeding van een stuiver betalen.
Zij moesten wel een aanbeveling zien te krijgen van Matthias a Lapide te Bocholt[10], een broer van de stichter, en van Antonius a Lapide, een neef. Na hun dood werden zij vervangen door twee andere bloedverwanten en de pastoor en de oudste schepen van Overpelt, die als collatoren gingen optreden.
In Nederweert moesten de pastoor en de oudste kapelaan aanbevelingen doen aan de burgemeester en de oudste armenmeester aldaar. De burgemeester had daarbij de eerste stem.
De kleine beurzen hadden een looptijd van vier jaar.
De beide grote beurzen konden toevallen aan twee nijvere studenten die te Leuven in hun eerste logicajaar waren en hun studie zouden afsluiten met het meesterschap of licentiaat in de filosofie. Lukte dat niet, dan moesten ze een gedeelte van de genoten beurs aan de armen schenken.
De wijze van vergeven was gelijk aan die bij de kleine beurzen. Bij gebrek aan bursalen mocht de rector van het Castrum te Leuven de beurzen aan andere arme, ijverige studenten vergeven.
Na het afstuderen liepen de beurzen nog eens vier jaar door, wanneer als vervolgstudie theologie werd gekozen. De universiteit zou dan tegelijk als grootseminarie dienen.
Baccalaureaten in de theologie kregen de beurs gedurende het gehele laatste jaar, de anderen niet.
Studenten filosofie waren verplicht te verblijven in het Castrum en studenten theologie in een theologisch college.

Als tegenprestatie moesten de bursalen iedere donderdag de mis ter ere van het H. Sacrament bijwonen en dagelijks bidden voor de stichter en zijn familie.

Mochten de inkomsten voor de beurzen door onvoorziene omstandigheden drastisch verminderen, dan zouden alle beurzen naar rato gekort worden.
Het door eventuele vakante beurzen bespaarde geld moest, na een wachttijd van drie maanden, jaarlijks aan de armen geschonken worden, waarbij verwanten weer voorgingen[11].

Op 6 april 1689 maakten Joannes en Henricus van Doren aanspraak op de beurzen, omdat ze vrienden van familieleden van de stichter waren[12].
Omstreeks 1715 uitte de pastoor de volgende noodkreet (in vertaling): *"De beurzen van*

deze Heer Antonius Peltanus, welke in de praktijk niet aan de Nederweertenaren toevielen, hetgeen merkwaardig is gezien het feit dat de gemeente door mij hierop herhaaldelijk werd gewezen, maar er niet toe overging om ze te ontnemen aan degenen die ze in bezit hielden"[13]. Men kende dus de (onrechtmatige) vruchtgebruikers, maar om onbekende redenen liet men het daarbij.
In 1723 bleek uit een onderzoek via de pastoors van Hamont en Leende, dat als enig vaststaand gegeven achterhaald kon worden dat er een lening uitstond bij de gemeente Weert ad 600 gulden, gekwiteerd door de heer van Meer. Wegens het ontbreken van enige vorm van boekhouding kon van de oorspronkelijke vorderingen op Hamont en Leende niets meer met enige zekerheid vastgesteld worden en verzuchtte de pastoor (in vertaling): *"De beurzen van Antonius Peltanus lijken verloren te zijn gegaan"*[14].
Volgens een aantekening van de pastoor van Nederweert in zijn bericht aan deken Boermans van Weert van 16/17 juni 1863 zou deze beurs, door hem 'Peltmans' genoemd, zoek zijn geraakt[15].

Concluderend mag toch wel gesteld worden, dat de gemeente Nederweert terecht een straat in het centrum naar deze pastoor uit lang vervlogen tijden heeft genoemd, al was hij dan geen bekende 'zoon'. Zijn verdiensten, zowel tijdens zijn pastoraat als na zijn dood door middel van de studiebeurzen, waarvan ongetwijfeld een groot aantal Nederweertenaren, al dan niet ten onrechte, hebben geprofiteerd, geven hem zeker aanspraak op dankbaarheid. Al is dan een straatnaambordje zonder enige uitleg niet meteen te vergelijken met een 'monumentum aere perennius'...

Geraadpleegde literatuur:

- Remans, A. en Fr. van Winkel. *Bijdragen tot de genealogie a Lapide*, in: Limburg 11/12 (1967), 245-260, 1/2 (1968), 10-30, en 9/10 (1968), 201-222.
- Berg, Ruud van den. *Nederweert en Weert aan de vooravond van de Tachtigjarige Oorlog. Een analyse van de kroniek van Maria Luyten uit Weert (1442-1570)*, in: Nederweerts Verleden: doorsneden land. Nederweert, 1989, 75-108
- Venner, J.G.C. *De beeldenstorm in Weert en Wessem*, in: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg (PSHAL) 143 (1982), 270-271
- Nieuwenhuizen, A. *Bijdrage tot de voorgaande kronijk op het jaar 1566*, in: PSHAL 12 (1875), 222 e.v.
- Sloots, Cunibertus. *Een tocht naar Nederweert*, in: Het Kanton Weert 1 augustus 1947
- Habets, Jos. *De studiebeurzen in Nederlandsch Limburg. Een historisch overzicht der privaatstichtingen voor onderwijs.* Venlo, 1881
- Habets, Jos. *Geschiedenis van het bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, tweede deel, Roermond, 1890, 89 en derde deel, Roermond, 1892, 370.

Noten:

1. Gemeentearchief Weert (GAW). Archief parochie St. Lambertus Nederweert (APLN), inv.nr. 299.
2. Dit is pater Anthonius a Lapide OFM, gardiaan te Weert van 1619 tot 1622 en familielid van de pastoor. Hij had een zeer bewogen bestaan, waarin hij in 1635 zelfs in Tienen zwaar werd gewond na de inname van die stad door de Staatsen. Hij overleed in Leuven op 1 december 1648.
   Hij was de vijfde zoon en het achtste kind van Godefridus a Lapide (†1633), stamvader van de Bocholtse tak en een zeer welgesteld en aanzienlijk man met vele bestuursfuncties. Hoogstwaarschijnlijk is de verwantschap tussen de pastoor en de gardiaan toch een wat verder verwijderde dan de gardiaan wil aangeven en ligt zij meer in een familieband met oud-ooms.
3. Bedoeld wordt Walburgis van Nieuwenaer, die volgens de kroniek van Maria Luyten vergezeld was van haar schoonmoeder Anna van Egmond.
4. Dit was de bekende predikant Thomas van Sprankhuysen, geboortig van Thorn, de 'afgevallen' en daardoor later afgezette pastoor van Weert, die in het huwelijk trad met Catharina Nies.
5. Zij was een (verder onbekende) zus van Godefridus (Goirt of Govaert) a Lapide, schout van Bocholt, of de echtgenote van Anthonis Jr (1547-1622), Gerardus of Michiel (†1641) a Lapide.
6. Deze moet dan ofwel Antonius a Lapide Sr (1510-1572) zijn geweest, een zeer bekend en aanzienlijk persoon en bekleder van veel vooraanstaande regionale bestuursfuncties, ofwel een verder onbekende vader van één van de onder 5 aangeduide echtgenoten. Waarschijnlijk wordt hier Antonius bedoeld.
7. Hiermee wordt waarschijnlijk de schutterij bedoeld.

8. Deze bijnaam is waarschijnlijk afgeleid van de stamboerderij die, in tegenstelling tot de gebruikelijke uit leem, hout en riet opgetrokken hoeven, met bak- of natuurstenen was gebouwd, wat op zichzelf al een opvallend teken van rijkdom was. Bovendien kwam deze bouwaard alleen bij verhoudingsgewijs grotere complexen voor.
9. WELY, DANIEL VAN. *Liber Recommendationis Conventus Werthensis O.F.M.* Weert, 1961, 52.
10. Volgens GAW. APLN, inv.nr. 2, f. 79, uit Bree.
11. GAW. APLN, inv.nr. 88, p. 74.
12. GAW. APLN, inv.nr. 2, p. 79.
13. GAW. APLN, inv.nr. 2, p. 83.
14. GAW. APLN, inv.nr. 88, p. 27.
15. GAW. APLN, inv.nr. 96.